

عوامل تأثیرگذار بر تخریب بافت تاریخی بندر کنگ

مرضیه صادقی*

چکیده

آنچه که امروزه توجه همه جوامع و کشورها را بیش از پیش به خود معطوف کرده، داشتن پیشینه‌ی تاریخی است که بی شک سنگ بنای انواع قضاوت ما خواهد بود. حتی کشورهای توسعه یافته و به نوعی قدرتمند جهانی با کسب امتیازات استثنایی در عرصه بین المللی از فقدان چنین پیشینه‌ای در رنج بوده و تمام تلاش خود را معطوف به داشتن گذشته‌ای روشن و با شکوه نموده و از صرف هزینه‌های هنگفت در این مسیر استقبال کرده و بر اثبات آن نیز اصرار می‌ورزند. از مصادیق بارز آن تخلف و دستکاری در اسناد بین المللی است که بعضاً کشورها را دچار چالش و گاهی به سمت درگیری و جنگ سوق می‌دهد. اکنون با تغییر شرایط زندگی و گسترش شهر به سمت شمال بافت تاریخی (خشکی)، هم چنین نیازهای امروز زندگی و مهمتر از آن عدم هماهنگی طراحی شده بافت کهن با شرایط زندگی امروز، که کالبد قدیمی شهر را به دلیل نبود ضوابط لازم در حفظ ارزش‌های نهفته آن هم زمان با ارتقای سطح کیفی زندگی در کالبد خود تغییر دهد، سبب شده تا ساکنان اصلی بافت قدیمی آن را ترک و نسبت به حفظ آن بی علاقه گردند که همین امر، باعث تغییر بافت اجتماعی آن شده است و تخریب ارزش‌های آن و کالبدش را سرعت بخشیده است. از این رو ضرورت حفاظت از بناهای تاریخی و هم چنین بافت تاریخی این شهر ساحلی (بندر کنگ) با تدوین ضوابط نگهداری، حفاظت، نوسازی، بازسازی و هر گونه مداخله در آن، تجهیز

marz.saadeghi@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۲۴

*لیسانس مهندسی معماری

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۱/۲۰

بافت به تأسیسات جدید و امکانات رفاهی زندگی جدید، تجهیز بافت با زیر ساخت‌های جدید زندگی مدرن،... بیش از پیش روشن گشته است.

بافت تاریخی شهر ساحلی کنگ همانند دیگر شهرهای طبیعی - تاریخی ایران دارای ساختار پیوسته، منسجم و هماهنگ است. این ساختار با نظمی ارگانیک زنده و پویا شکل گرفته است. نظمی که در طول زمان ایجاد شده و به هیچ وجه اتفاقی نبوده است. تشکیل بافت قدیم متأثر از تمامی عوامل جغرافیایی و اقلیمی، فرهنگی و اعتقادی، اقتصادی، سیاسی و ... است. به همین دلیل کلیه اجزای آن در تعادل و هماهنگی با یکدیگر رشد کرده و از این رو چهره‌های آشنا سازگار و همخوان را موجب گشته است. مهمترین عنصر طبیعی موثر در شکل‌گیری شهر، دریا است. به نحوی که همه‌ی کوچه‌ها و گذرها رو به دریا جهت گرفته اند تا بتوانند برای عبور جریان هوای خنک کننده از دریا به خشکی و از خشکی به دریا را شکل بخشند. همه‌ی خانه‌های معماری این بافت با جهت‌گیری، مصالح مناسب، ارتفاع مناسب، فاصله از هم و زاویه مناسب، توانسته‌اند هماهنگی لازم را در مقابله با طبیعت گرم و مرطوب ایجاد کنند. سایه اندازی در گذرهای روبه دریا عامل مهمی در تعیین عرض این گذرها بوده است. همینطور، مردمان ساکن این خطه، برای بهره‌مندی حداکثر از همسایگی با دریا، بادگیرهایی را (به اندازه وسع مالی خود) در منزل خود تعبیه کرده‌اند که خود این عناصر معماری به یک شاخص در تعریف شهری نیز تبدیل گشته‌اند

طرح سوال: دلیل اینکه بافت قدیمی بندر کنگ به تدریج رو به کم رنگ شدن است، چیست؟

واژگان کلیدی: بندر کنگ، تخریب بافت قدیم، عوامل اقلیمی، عوامل انسانی

مقدمه

بافت تاریخی خود نقطه‌ای است که در آن حداکثر تمرکز قدرت و فرهنگ یک اجتماع متبلور می‌شود جایی است که پرتوهای مجزای حیات با دست مایه‌هایی از اعتبار و کارآمدی اجتماعی در آن متمرکز می‌گردد.

بافت تاریخی با هر تعریفی حکایت از تسلسل جریان زندگی در طی دهه‌ها، سده‌ها و هزاره‌ها، همچنین هماهنگی و هم پیوندی ساختارهای شکل دهنده آن با محیط و بستر طبیعی از یک سو و ویژگی‌ها و خصوصیات اجتماعی و فرهنگی ساکنان آن از سوی دیگر دارد.

پیشینه پژوهش در خصوص عوامل مؤثر بر تخریب بافت تاریخی کنگک پژوهش منسجمی به جز گزارش‌های مقطعی میراث فرهنگی صورت نپذیرفته و لذا جمع آوری کلیه موارد آسیب کار ما را بدلیل عدم پیشینه‌ی پژوهشی دو چندان کرد.

بررسی میدانی و رفتن به درون بافت و یادداشت نمودن موارد آسیب پذیر با تهیه‌ی عکس و نقشه و نیز گفت و گو با مردم بومی بافت کنگک منجر به تهیه‌ی این مقاله گردید که از جمله عوامل درونی و بیرونی در مقیاس خرد و کلان باعث آسیب و فرسودگی بافت تاریخی کنگک گردیده است.

در پژوهش حاضر، تلاش بر آن است که بر پایه منابع و اسناد و شواهد تاریخی، روش‌های ساخت، ابزار و ساختارهای معماری بومی این بندر مورد بررسی قرار گیرد تا در این رهگذر بخشی از ارزش‌های مجموعه مذکور روشن شود. در همین راستا روش تحقیق در این پژوهش مطالعه توصیفی تجربی می‌باشد که با واکاوی پژوهش‌های صورت گرفته در این زمینه و نیز در نظر گرفتن شرایط خاص اقلیم گرم و مرطوب این منطقه، به منظور ارائه راهکارهایی در جهت استفاده بهینه از تکنیک‌های مورد استفاده در ساختارهای بومی بافت مورد بررسی قرار گرفته است.

موقعیت جغرافیایی بندر کنگک

بندر کنگک یکی از بنادر قدیمی شهرستان بندر لنگه، واقع در استان هرمزگان است. فاصله بندر کنگک تا بندرعباس ۱۶۵ کیلومتر است و در حال حاضر فاصله چندانی بین بندر کنگک و بندر لنگه وجود ندارد، بطوری که این دو بندر به هم چسبیده‌اند. بندر کنگک بین مختصات ۵۴۵۳ طول شرقی و ۲۹۳۹ عرض شمالی واقع شده و ارتفاع آن از سطح دریا بین ۸ تا ۱۰ متر است.

در مورد پوشش گیاهی منطقه با توجه به شرایط آب و هوایی حاکم و گرمای سوزان، این منطقه را به لحاظ کشاورزی بسیار محدود کرده و فقط در گذشته از نظر باغی، کشت نخیلات و از نظر زراعت، کشت صیفی جات و سبزیجات در آن امکان پذیر بوده است.

تاریخچه

در خصوص قدمت بافت تاریخی کنگ تاریخ دقیقی در دسترس نیست شاید طیف اسناد تاریخی این بندر همان بندر گوگانا دوره هخامنشی و یا بخشی از آن باشد. اما از آثار بجا مانده در این بافت که قدیمی ترین آن قلعه‌ی پرتقالی‌ها می‌باشد، مصادف با دوره‌ی صفوی است اما با توجه به موقعیت جغرافیایی این منطقه که در طول تاریخ به عنوان بندرگاه از آن استفاده می‌شد پژوهش و کاوش‌های باستان‌شناسی می‌تواند قدمت آنرا دقیق‌تر مشخص کند. ضمن اینکه این بندر از دوره‌ی قاجاریه تا ابتدای پهلوی اول از بنادر مهم صید مروارید و صدور آن به دیگر نقاط دنیا بوده است.

وجه تسمیه بندر کنگ

کنگ میوه نارس خرما

کنگ در لهجه محلی به نام ثمر و میوه درخت خرما است و افراد محلی در موقعی که ثمر درخت نخل یا به اصطلاح محلی مغ کاملاً سبز و کال و نارس و کوچیک است به آن خل، خلنگو می‌گویند وقتی «خل» و «خلنگو» سرخ و یا زرد و شیرین و قابل خوردن می‌شود آن را «کنگ» گویند.^۱

کنگ و کینگ

وجه تسمیه دیگری که برای کنگ ذکر می‌کنند کلمه «کینگ» است که به زبان انگلیسی به معنای شاه و در مورد کنگ «شاه شهرها» می‌باشد.^۲

^۱ نور بخش حسین، بندر کنگ شهر دریانوردان و کشتی‌سازان، ص ۳۰.

^۲ نور بخش حسین، بندر کنگ شهر دریانوردان و کشتی‌سازان، ص ۳۰.

کنگ و هوجا و خوجا

بنا به اعتقاد عده‌ای همانطور که هر آدم دارای یک اسم و یک لقب است اسم اصلی کنگ نیز ابتدا «هوجا» یا «خوجا» و لقب آن کنگ بوده است. ممکن است هوجا و خوجا از خواجه به معنای «بزرگ» آمده باشد و این اشاره به بزرگی و عظمت و معروفیت کنگ در گذشته است.^۱

عوامل مؤثر بر تخریب بافت تاریخی بندر کنگ

بافت تاریخی کنگ با حدود ۶۵۰ هکتار متشکل شده از مجموعه ایی که شامل مساجد، آب انبارها، بناهای سکونتگاهی و ساحل که این شهر را به صورت بندر در آورده است نماد این بافت را می‌توان بادگیرها را ذکر کرد و مصالح عمده‌ی این بناها چوب چندل، ملات ساروج، کاهگل و... . کھولت و فرسودگی بافت تاریخی کنگ شرایط مناسبی را برای سایر عوامل مخل فراهم می‌کند. میزان رطوبت، نوع مصالح به کار رفته، عوامل جوی و میزان دخالت انسان همگی مقاومت بناهای بافت تاریخی را تضعیف می‌کنند و مجموعه‌ی عوامل نام برده مخل ادامه‌ی زندگی بافت تاریخی می‌شوند.

به طور کلی عوامل تخریب این مجموعه از کنش‌ها و آسیب‌ها هستند که در تغییر شکل و تخریب بافت مؤثر واقع می‌شوند.

عوامل مؤثر در تخریب بافت تاریخی کنگ را می‌توان به دو دسته تقسیم نمود:

الف) عوامل طبیعی

ب) عوامل انسانی

عوامل طبیعی

- رطوبت مهم ترین عامل طبیعی فرسایش در بافت تاریخی کنگ می‌باشد. عامل رطوبت همجواری دریا به بافت به گونه‌ای که آثار تعدادی از بناها و بخشی از قلعه‌ی پرتغالی‌ها امروزه کاملاً درون آب دریا قرار گرفته است. جزر و مد دریا عاملی است که رطوبت صعودی را در

^۱ نور بخش حسین، بندر کنگ شهر دریانوردان و کشتی سازان، ص ۳۲.

بدنه‌های بافت رخ می‌دهد. رطوبت بر اثر نفوذ آب به پی دیواره‌ها و حرکت آنها طبق قانون لوله‌های مویین به طرف بالا بوجود می‌آید. پیدایش و ظهور لکه‌های رطوبت در کف، لک شدن مداوم جداره‌ها، فرسایش و ساییدگی در دیواره‌ها و همچنین اشباع رطوبت هوا که باعث پیدایش لکه‌های پراکنده که به مرور زمان تغییر می‌یابند و نیز باعث کدر شدن یکنواخت جداره‌های اکثر اتاق‌های خانه‌های بافت کنگک و نیز اشباع شدن رطوبت در بافت تاریخی کنگک را نشان می‌دهد.

- رشد خزها در بافت تاریخی کنگک از عوامل طبیعی می‌باشد که در این محیط پر رطوبت بر سطح بیرونی مصالح و به ویژه در داخل ترک‌هایی که از تشعشع ماورای بنفش به دور مانده رشد و توسعه می‌یابد که در بخش جنوبی بافت سازه‌های نزدیک به ساحل دریا بیشتر مشاهده می‌شود.

- گرچه در این منطقه بارش باران کم می‌باشد و عموماً بارندگی‌ها بصورت رگبار بوده، در برخی از بناهای بافت بدلیل عدم شیب بندی مناسب و پر بودن ناودان‌ها بدلیل سهل انگاری ساکنین آن آسیب‌هایی در این خصوص در بناها مشاهده می‌شود. گرچه بارندگی بصورت رگبار است و زمان آن کم می‌باشد، لیکن با بوجود آمدن جریان‌های شدید در بافت باعث برخورد به دیواره‌های بنا نموده و در فرسایش آن مؤثر می‌باشد.

- زلزله‌ای که در سال ۱۳۸۰ و ۱۳۸۷ که در این منطقه رخ داد، باعث آسیب و تخریب بناهای درون بافت گردید.

- یکی دیگر از عوامل آسیب در بافت تاریخی کنگک خوردگی مصالح چوبی به کار رفته در بناهای بافت خصوصاً تیرهای چوبی سقف و درب و پنجره‌ها می‌باشد. در برخی خانه‌ها با ایجاد سقفی کاذب از جنس پارچه منجر به عدم مشاهده خوردگی تیرهای چوبی توسط موریانه‌ها شده و بطور ناگهانی سقف فرو می‌ریزد که این فرو ریختگی توأم با خسارات و آسیب شدید به بناست.

عوامل انسانی

عوامل انسانی مهم ترین و بیشترین آسیب را به بافت تاریخی کنگک وارد می‌کند ایجاد تأسیسات در بناهای بافت از قبیل فاضلاب، کانال کشی، عدم استفاده‌ی صحیح از مصالح و استفاده‌ی نادرست از ابنیه قدیمی و همچنین لرزش و نیز عوامل اجتماعی و فرهنگی را می‌توان اشاره نمود.

تأسیسات استفاده شده در بافت مانند لوله کشی آب و کانال کشی‌های برقی علاوه بر اینکه بر ظاهر بنا تأثیر گذاشته بلکه باعث آسیب نیز می‌شود که در برخی از بناها نشستی آب از لوله‌ها بر جداره‌های بناها باعث نفوذ آب به دیواره‌ها شده و نحوه‌ی سیم کشی برق نیز نامناسب می‌باشد که امکان وقوع هرگونه حوادثی دور از ذهن نمی‌باشد. ایجاد چاه فاضلاب در منازل باعث جذب رطوبت در بنا می‌گردد.

سقف‌های اکثر بناها در بافت دارای حجم عظیمی از آوار به صورت کاه و گل می‌باشد که در برخی از بناها ۷۰ سانتی متر ضخامت دارد. بار زیاد بر سازه اگرچه بارهای کششی در حدی نیست که باعث ایجاد شکاف‌های قابل دیدن گردند، اما می‌توانند ترک‌ها و خلل و خرج ریز را گسترش دهند و موجب افزایش پیشروی آنها شوند و بدین ترتیب عوامل مناسب برای نفوذ آب و رطوبت را فراهم آورند و در نتیجه باعث فرسایش شوند.

شاید یکی از مهم ترین عوامل در از بین بردن پلان بافت، استفاده‌ی ناصحیح ساکنین از بناها می‌باشد. اکثر ساکنین دارای فرزندان زیاد بوده و این فرزندان به سنین تشکیل خانواده که می‌رسند به تقسیم بندی ملک خود به وسیله‌ی دیوارهای بلوکی می‌پردازند که ممکن است یک بنا با مساحت ۱۰۰۰ متر مربع به ۴ یا ۶ بخش تقسیم شود و نیز رشد اقتصادی برخی از ساکنین باعث می‌شود که به طور شبانه ملک خود را تخریب نموده و به احداث ساختمانی با مصالح و نما و پلان امروزه بنمایند و همچنین استفاده از درب‌های ماشین رو در بناهای خود که منجر به تردد خودروها در بافت می‌شود اعم از خودروهای سبک و سنگین باعث لرزش‌هایی در بافت می‌شود که به مرور زمان به پی بناها آسیب وارد می‌نماید.

استفاده از مصالح جدید خصوصاً سیمان و نماهایی از سنگ مرمر و یا آجر که عامل مهمی در جذب رطوبت و یا حبس آن می‌شود نیز باعث آسیب به بنا می‌شود.

آسفالت نمودن کوچه‌های بافت تاریخی کنگ توسط شهرداری باعث عدم تنفس خاک می‌شود و نم موجود با حبس شدن به دیوارها و پی بناها نفوذ نموده و به مرور باعث فرسودگی و تخریب گردد.

زلزله سال‌های ۸۰ و ۸۷ بهانه‌ای شد که مردم به طور شبانه دست به تخریب بناها خصوصاً بادگیرها بزنند.

یکی از عوامل انسانی را می‌توان به عدم هماهنگی و همکاری لازم بین اداره میراث فرهنگی و دیگر ارگان‌ها خصوصاً شهرداری نام برد که در گذشته باعث ساخت و سازهایی بدون توجه به اصالت بافت در بافت گردیده است.

ضمن اینکه نباید از مساجد بافت‌ها که توسط هیأت امنای آن دست به ایجاد مناره‌هایی که اصالت نه منطقه را دارد و نه در گذشته چنین مناره‌هایی بوده و نیز تخریب مساجد و جدید نمودن آنها مانند مسجد ابن حنبل.

نتیجه‌گیری

همانگونه که اشاره شد دو عامل طبیعی و انسانی باعث فرسودگی و از بین رفتن بافت تاریخی کنگ گردیده است اما آنچه مسلم است هر گونه مداخله در فضاها شهری به ویژه بافت‌های واجد ارزش فرهنگی - تاریخی مانند بندر کنگ قانداً بایست مبتنی بر طرح‌هایی در مقیاس مناسب بوده و صرفاً هدایت مداخلات از طریق این ضوابط کلی امکان‌پذیر نیست ولی به نظر می‌رسد در نبود چنین طرح‌هایی رعایت چارچوب‌های مناسب منجر به حفاظت بسیاری از ارزش‌های بافت کنگ خواهد بود. بنابراین تهیه طرح همراه با ضوابط و تصویب آن در مراجع ذیربط قطعاً بسیاری از مشکلات حفاظتی و حتی ساکنین آن را رفع می‌کند وجود طرح در مقیاس مناسب ضروری‌ترین ابزار هدایت و کنترل ساخت و سازهای بی‌رویه و از بین بردن تک‌دانه‌های بافت کنگ می‌باشد ولی قطعاً طرح‌های مذکور زمانی امکان تحقق خواهند داشت که در سطوح بالاتر و در زمان تهیه طرح‌های توسعه شهری اعم از جامع تفصیلی و یا طرح‌های ساختاری راهبردی ملاحظات لازم برای حفاظت از این بافت تاریخی ملحوظ شده باشد و اصولاً طرح‌های بالا دست با تغییر عمده‌ای در رویکرد شرح خدمات و حتی تغییراتی در فرآیند تهیه و تصویب و اجرا نگاهی کیفیت مدار تهیه شود از سوی دیگر قطعاً وجود طرح‌های کارآمد به لحاظ محتوایی و هماهنگی و هم‌پیوندی به تنهایی برای حفاظت و ارتقاء بافت تاریخی کنگ کفایت نمی‌کند.

در مجموع جهت حفاظت از این بافت تاریخی تنها از سوی دستگاه متولی (میراث فرهنگی) امکان پذیر نخواهد بود. عواملی همچون فرهنگ سازی در بین مردم و حمایت دولت از مالکین درون بافت می تواند از تخریب و فرسودگی بافت تاریخی کنگ کنگ جلوگیری به عمل می آید. زنده نگه داشتن بافت با تلفیق آن با بحث گردشگری و درآمد زایی به ساکنین با حفظ ضوابط میراث فرهنگی مردم می توانند بهترین حافظین بافت تاریخی باشند.

چهره طبیعی بندر کنگ بسیار قابل توجه است. از لحاظ سبک معماری نیز بارزترین خصیصه معماری بافت بندر کنگ بادگیرهای فراوان آن در اندازه های مختلف است. بناهای بافت خیلی نزدیک به هم ساخته شده و کوچه های آن بسیار باریک هستند. بندر کنگ علاوه بر زیبایی های تحسین برانگیز طبیعی خود، آثار و اسناد ارزشمند تاریخی مهمی را نیز در خود جای داده است. در این مقاله به باز شناخت ویژگی های معماری بومی بندر کنگ پرداخته تا بتوان برای باز زنده سازی بافت های بومی آن راهکارهای خوب و برجسته ای را ارائه داد:

- فرهنگ سازی و آموزش در مدارس در جهت حفظ آثار تاریخی بندر کنگ برای نسل های آینده
- خریداری دولت در رابطه با بناهای فرسوده و قدیمی که نیاز به بازسازی دارند.
- گذاشتن جریمه نقدی برای افرادی بخواهند بافت را تخریب کنند.
- دادن وام های بلاعوض به ساکنین بافت قدیم بندر کنگ در جهت بازسازی و مرمت بناهای قدیمی بافت طبق ضوابط و مقررات میراث فرهنگی.
- برای بازسازی بنا حتماً از مصالح بومی (گچ کوره ای به جای ساروج) استفاده شود تا عمر بنا افزایش یابد.
- واگذاری زمین و ایجاد شهرک جدید جهت سکونت ساکنین بافت قدیم به منظور از جلوگیری تخریب بافت هایی که توسط ساکنین منطقه صورت می گیرد.

منابع و مآخذ

- نور بخش حسین، بندر کنگ شهر دریانوردان و کشتی سازان.
- مهندسان مشاور ارگ بم کرمان، مطالعات در بافت قدیم بنادر لنگه و کنگ ؛ کارفرما سازمان میراث فرهنگی دفتر حفاظت و احیا بافت های تاریخی، ۱۳۸۳.

عوامل تأثیرگذار بر تخریب بافت تاریخی بندر کنگ*
مرضیه صادقی، زینب صادقی

۱۴۶

- مقاله جستاری بر شناخت ویژگی‌های ساختاری معماری روستایی جزیره قشم - مولفان محمد رضا لیلیان، مهدیه عابدی، آرین امیر خانی.